

Rocznik Świętokrzyski. Ser. B – Nauki Przyr. 34: 149–160, 2013

Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie,
Kieleckie Towarzystwo Naukowe

Świadomość ekologiczna społeczności lokalnych. Oczekiwania a rzeczywistość

Ecological awareness of local societies.
Expectations and the reality

LIGIA TUSZYŃSKA

Summary. Human became to be a source of imbalance in natural environment, as well as the recipient of many dangerous results of this phenomenon. An opportunity to make this situation better is the environmental education of society, compatible with the principles of sustainable development. Nowadays it is coming to the end of the Decade of Education for Sustainable Development 2005–2014. It is a global project, which was announced because of absence of sufficient effects assumed in the Sustainable Development Strategy in 1992 at the Earth Summit in Rio de Janeiro. The aim of sustainable development is to take over all the citizens of Poland to educate them at ecology. The article presents the results of research focused on attitudes and behavior of the local community of Plock, which is considered as one of the most aware of the natural environment in Poland. Research conducted by the author indicated not enough level of ecological awareness of local society, the teachers as well (Tuszyńska, 2013). It has negative impact on forming ecological friendly values and attitudes among students. Assuming that the knowledge gained in the youngest age becomes the foundation for the development of citizenship attitudes, it does not predict good attitudes of society to natural environment.

Key words: education of ecology, ecological awareness, environmental protection.

Lidia Tuszyńska, Wydział Biologii, Uniwersytet Warszawski Miecznikowa 1, 02-096 Warszawa.

WPROWADZENIE

Poziom kompetencji w zakresie ochrony środowiska wśród mieszkańców społeczności lokalnych jest nadal poważnym problemem. Ostatnie wydarzenia w kraju związane z ochroną środowiska, takie jak wdrożenie ustawy o gospodarce odpadami czy „marsz dla klimatu” podczas Szczytu klimatycznego w Warszawie wskazują, że najwyższy czas na dialog z przyrodą. Historia ochrony środowiska paradoksalnie nie jest zbyt długa.

Wiek XIX i XX był okresem dużego postępu cywilizacyjnego na świecie. W Polsce szczególnie przełom wieków XX i XXI pokazuje, że każde kolejne pokolenie żyje w innej rzeczywistości. Życie stało się łatwiejsze i bardziej przyjemne, ale istnieje wiele nowych niebezpieczeństw, często trudnych do przewidzenia, bezpośrednio zagrażających człowiekowi. „Współczesny człowiek, rozwijając cywilizację naukowo-techniczną, ingerującą w prawa natury, utrzymuje nie zrównoważone modele produkcji i konsumpcji. Bazując do niedawna [...], na przekonaniu o nieograniczoności wzrostu gospodarczego, wywołał ostry, ciągle pogłębiający się kryzys ekologiczny [...]. Współczesne społeczeństwo określane coraz powszechniej jako „globalne społeczeństwo ryzyka, korzystając ze zdobyczy najnowszych technologii czy produkcji materialnego bogactwa, ryzyko to nadal powiększa” (Domka, 2001). Wiek XXI to okres wielu katastrof i kryzysów środowiskowych, zanieczyszczeń powietrza, które powodują zmiany klimatu, powodzie, kataklizmy i choroby” (Cichy, 2003). Na kryzys ochrony środowiska składają się: nadmierne ocieplenie, pustynienie, wyczerpywanie zasobów naturalnych, głód, wzrost chorób cywilizacyjnych, niski poziomem kultury środowiskowej (Cichy, 2005). Poziom życia ludzi w krajach bogatych silnie kontrastuje z ubóstwem i nędzą ludzi w krajach nierozwiniętych (Stawiński, 2011). Stąd zarówno bogactwo, jak i bieda stały się także zagrożeniem dla środowiska naturalnego.

W Preambule do Agendy 21 napisano: „Ludzkość osiągnęła taki punkt swego rozwoju, w którym musi dokonać wyboru. Świat staje w obliczu powiększającej się biedy, głodu, chorób, analfabetyzmu, stale pogarszającej się kondycji ekosystemów, od których zależy nasza przyszłość. Zawrotne tempo rozwoju cywilizacji wymknęło się człowiekowi spod kontroli. Przyroda nie radzi sobie z niszczycielską potęgą człowieka, który stał się sprawcą zachwiania równowagi w środowisku naturalnym, ale i odbiorcą groźnych jej skutków. Szansą na poprawę tej sytuacji jest edukacja ekologiczna społeczeństwa, zgodna z zasadami zrównoważonego rozwoju. Obecnie dobiega końca Dekada Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju 2005–2014. Jest to światowy projekt, który został ogłoszony w związku z brakiem dostatecznych efektów, zakładanych w Strategii Zrównoważonego Rozwoju w 1992 roku na Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro. Celem działań na rzecz zrównoważonego rozwoju jest objęcie permanentną

edukacją ekologiczną wszystkich mieszkańców RP: wdrożenie edukacji ekologicznej jako interdyscyplinarnej na wszystkich etapach edukacji formalnej, nieformalnej i pozaformalnej. Efekty niskiego poziomu świadomości ekologicznej skutkują postawami, które obserwujemy na każdym kroku od dziesięcioleci. Odpady, zatrute wody, skażona gleba, zanieczyszczenie powietrza są nieodłącznym problemem współczesnej cywilizacji (Tuszyńska, 2006). Edukacją ekologiczną w Polsce zajmują się głównie nauczyciele przedmiotów przyrodniczych, działacze organizacji ekologicznych i czasem niezbyt dobrze przygotowani dziennikarze. Kluczowym celem edukacji jest podniesienie poziomu świadomości ekologicznej. W niniejszym artykule przedstawiono wyniki badania poglądów i zachowań społeczności miasta Płocka, które jest uważane za jedno z bardziej dbających o środowisko przyrodnicze w Polsce.

ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA JAKO PRZEDMIOT ZAINTERESOWANIA NAUKI

Interpretacja pojęcia świadomość może więc występować w kilku znaczeniach. Według *Słownika języka polskiego* świadomość to: pewien stan przytomności, pozwalający na zdawanie sobie sprawy z czegoś, jak i wspólne dla określonej grupy ludzi poglądy i cele oraz charakterystyczna dla człowieka zdolność poznawania i oceniania siebie i otoczenia. Ta zdolność postrzegania to najwyższy stopień rozwoju jednostki. Termin „świadomość” można rozumieć jako wiele stanów – od zdawania sobie sprawy z istnienia samego siebie, otoczenia, świadomości istnienia swojego życia psychicznego. Świadomość jest przedmiotem zainteresowania takich nauk, jak: filozofia, psychologia, pedagogika czy socjologia. Słownik pojęć z zakresu psychologii pojęcie to ujmuje w kategoriach stanu psychicznego, w którym jednostka zdaje sobie sprawę ze zjawisk wewnętrznych, takich jak własne procesy myślowe oraz zjawisk zachodzących w środowisku zewnętrznym i jest w stanie reagować na nie. Rozumiana jest jako stan czuwania.

Po niemal trzech tysiącach lat rozwoju filozofii i przeszło 120 latach rozwoju naukowej psychologii nie wiemy dokładnie, co mamy na myśli, używając tego terminu (Bobryk, 2004). Można wyróżnić trzy jego znaczenia:

- świadomość rozumianą jako zespół aktów psychicznych, prowadzących do prywatnie dostępnych wytworów,
- świadomość rozumianą jako treści, czyli wspomniane powyżej wytwory,
- neurofizjologiczne podstawy świadomości.

Świadomość jest czynnikiem integrującym organizm ze środowiskiem zewnętrznym, gdyż związana jest ona z aktywnością organizmu. Istnieje wzajemne oddziaływanie na siebie środowiska i organizmu. Rozwój nauk biologicznych pozwala nam

na zrozumienie, jak bardzo zostaliśmy „zaprogramowani” przez naturę. Jednak to co i jak myślimy jest nie tylko efektem oddziaływań środowiskowych. Utrzymujący się oświeceniowy kult rozumu wzmacnia w nas przekonanie, że większe znaczenie w tym wypadku zdaje się mieć kultura, czyli wytworzone przez człowieka środowisko „sztuczne”.

Pojęcie świadomości ekologicznej – zarówno w literaturze krajowej, jak i zagranicznej, jest określane niejednoznacznie (Burger, 1986; Eulefeld, 1987; Łatowski, Rabiński, 1992; Poskrobko, 1998; Wimmer, 1995; Wódz, 1995; Domka, 1998).

Świadomość ekologiczna jako przedmiot badań empirycznych oraz refleksji naukowej ukonstytuowała się wskutek zwrócenia uwagi na degradację stanu środowiska i pogorszenia się warunków życia jako konsekwencję zachowań społecznych godzących w wartości ważne dla opiniotwórczych grup i instytucji społecznych (Matczak, 2006). Obawy o przyrodnicze podstawy życia społecznego stały się wyznacznikami sensu tego pojęcia.

Świadomość ekologiczna to obszar świadomości społecznej odnoszący się do sfery środowiska przyrodniczego. W wymiarze jednostkowym świadomość ta jest rezultatem procesu socjalizacji, w którym uczestniczy każdy człowiek przez całe życie (D. Cichy, K. Potyrała, W. Stawiński, L. Tuszyńska, A. Walosik).

Na świadomość ekologiczną i zdrowotną składa się wiedza, umiejętność dostrzegania problemów środowiskowych oraz kompetencje społeczne. Z badań wynika np., że przeciętnego Niemca najbardziej denerwuje w zachowaniach ludzi wyrzucanie papierków na ulicę (śmiecenie). Obywatel Niemiec skrzętnie segreguje odpady, należy do 5–7 organizacji społecznych, częściej niż Polak bierze aktywny udział w ochronie środowiska i własnego zdrowia.

Na kształtowanie świadomości ekologicznej i zdrowotnej szczególnie wpływ ma edukacja zarówno formalna, jak i nieformalna. Ze względu na narastający problem społeczny w obszarach wiedzy o środowisku i zdrowiu człowieka postuluje się o zasadności edukacji przez całe życie (*Lifelong Learning Programme* – LLP). Świadomość ekologiczna kształtowana jest przez system wartości funkcjonujący w danej społeczności, tradycję przekazywaną w rodzinie, wiedzę uzyskiwaną w trakcie procesu edukacyjnego, informacje dostarczane przez media, a także jako efekt doświadczenia indywidualnego (Jarosz, Wysokińska, 1996; Poskrobko, 1998; Burger, 1999; Mirowski, 1999). Również dla pedagogiki świadomość ekologiczna jest obszarem świadomości społecznej odniesionym do sfery środowiska przyrodniczego człowieka. W wymiarze jednostkowym świadomość ekologiczna jest rezultatem procesu socjalizacji, w jakim uczestniczy każdy przez całe życie (Cichy, 1993).

Do przeprowadzenia badań prezentowanych w niniejszym artykule przyjęto następującą definicję świadomości ekologicznej: to nie tylko wiedza o środowisku,

umiejętności obserwacji środowiska, to również motywacja i aktywne działanie jednostki na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego.

Świadomość społeczna jako dobrowolna władza intelektualna przekłada się na postawy, czyli ukształtowaną organizację wiedzy, przekonań, uczuć, motywów, pewnych form zachowania i reakcji ekspresywnych podmiotu, związaną z określonymi przedmiotami (Mądrzycki, 1970). Pomimo wielości znaczeń jakie przypisuje się postawom, pewne elementy postawy i świadomości ekologicznej są wspólne. Są to: możliwość oceny pozytywnej lub negatywnej, trwały, emocjonalny stosunek do przedmiotu, wobec czegoś, nawet jeśli nie zostało to wyspecyfikowane w nazwie pojęcia, np. postawa autorytarna czy prospołeczna. Postawy są nabywane, modyfikowane w ciągu życia i najczęściej stanowią odzwierciedlenie pozycji jednostki w społeczeństwie. Są określane jako zachowania dające się zmierzyć. Stąd postawy proekologiczne można określić jako:

- poczucie moralnej odpowiedzialności za jakość otaczającego środowiska przyrodniczego i społecznego,
- gotowość uczestnictwa w działaniach zmierzających do ochrony i ulepszenia otaczającego środowiska,
- afirmacja uznanych przez innych racji i wartości dotyczących działań człowieka w środowisku (Cichy, 1984).

Postawy prośrodowiskowe to odpowiedzialny stosunek do środowiska, co oznacza przestrzeganie pewnych zasad moralnych wynikających nie tylko z reakcji lękowych przed sankcjami, lecz również z uznania pewnego systemu wartości i przyjęcia go jako kryterium własnego postępowania. Zarówno postawa proekologiczna, jak i styl życia dotyczą czterech sfer życia: społecznej, przyrodniczej, kulturowej i gospodarczej, między którymi powinna być zachowana harmonia.

EDUKACJA EKOLOGICZNA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ

Celem edukacji ekologicznej jest podnoszenie poziomu świadomości ekologicznej i kształtowanie postaw, wspomaganie młodego człowieka w rozwoju intelektualnym, emocjonalnym, społecznym, etycznym, fizycznym i estetycznym, a także przygotowanie do życia w zgodzie ze sobą, z ludźmi i przyrodą, zaś wśród osób dorosłych – umacnianie pożądanych postaw względem środowiska i zdrowia człowieka. Badania dotyczące poziomu świadomości ekologicznej od kilku lat prowadzi Instytut na Rzecz Ekorozwoju (INE). Z Raportu tej instytucji wynika, że poziom świadomości ekologicznej Polaków od początku XXI wieku ulegał powolnemu wzrostowi. Badania INE z 2009 roku zatytułowane „Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego w zakresie zagadnień zrównoważonego rozwoju” wskazują, że spowolnienie tempa rozwoju gospodarczego nie znalazło zbyt dużego

odzwierciedlenia w zachowaniach Polaków dotyczących oszczędzania energii elektrycznej i wody. Skłonność do systematycznego kontrolowania zużycia wody zmniejszyła się o 2,3%. Nieznacznie poprawiła się sytuacja dotycząca segregacji odpadów. Jednak z badań CBOS (2008) wynikało, że przeciętny Polak segreguje rocznie zaledwie 7 kg śmieci, podczas gdy w tym samym czasie Niemiec – 70 kg, a Czech 30 kg. Z badań przeprowadzonych przez ODN w Płocku wynika, że podnoszenie poziomu edukacji ekologicznej jest hamowane m.in. przez brak obowiązku i kontroli sposobów realizacji programu edukacji ekologicznej i zdrowotnej w szkole oraz niewystarczające przygotowanie nauczycieli i wzrost postaw konsumpcyjnych w społeczeństwie (Jagodzińska, 2007).

METODOLOGIA BADAŃ

W Płocku został przeprowadzony sondaż diagnostyczny na temat stanu wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych w zakresie ochrony środowiska. Badania objęły następujące grupy respondentów:

- 100 czynnych nauczycieli z Płocka i okolic,
- 100 uczniów w wieku od 10 do 18 lat,
- 100 studentów studiów licencjackich uczelni płockich,
- 100 losowo wybranych dorosłych mieszkańców Płocka.

W niniejszym artykule analizowano dwa problemy badawcze:

- czynniki wpływające na poziom świadomości ekologicznej lokalnych,
- rodzaje działań i instytucji, na które liczą poszczególne grupy społeczne w zakresie ochrony środowiska.

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Czynniki wpływające na poziom świadomości ekologicznej społeczeństwa

Założono, że na poziom świadomości ekologicznej społeczności lokalnych mają wpływ projekty edukacyjne organizowane przez szkoły. Z badań wynika, że tematyka projektów w dużym stopniu dotyczyła ochrony środowiska. Badani nauczyciele wskazali, że łącznie aż 52% projektów szkolnych dotyczy edukacji przyrodniczej i środowiskowej (ryc. 1).

Ryc. 1. Tematyka projektów realizowanych przez szkoły na terenie Płocka

Fig. 1. Subject matter of projects conducted by schools in Plock

Z badań wynika, że w projektach organizowanych przez szkołę uczestniczy mały procent osób z najbliższego otoczenia szkoły. Czy to znaczy, że szkoła nie lubi dzielić się wiedzą i nie współpracuje z lokalną społecznością? Takie wątpliwości nasuwają odpowiedzi nauczycieli poproszonych o wybranie instytucji, która powinna zajmować się edukacją środowiskową. W tym przypadku respondenci ani razu nie wskazali szkoły jako instytucji zajmującej się edukacją ekologiczną społeczności lokalnej. Najczęściej wskazywali szkołę studenci i dorośli mieszkańcy społeczności Płocka (tab. 3.) W projektach edukacyjnych związanych z ochroną środowiska, organizowanych przez szkoły udział mieszkańców społeczności lokalnych jest minimalny i wynosi zaledwie 1% jednak gdy uwzględnimy rodziców i gości udział ten wzrasta do 15% (ryc. 2).

Ryc. 2. Udział w projektach edukacyjnych realizowanych przez szkołę

Fig. 2. Participation in projects performed at school

Ciekawych spostrzeżeń dostarczają odpowiedzi na pytanie dotyczące oceny swojej wiedzy ekologicznej wśród poszczególnych grup biorących udział w badaniu. Najwyższy poziom wiedzy o środowisku – bardzo dobry i dobry – deklarują nauczyciele i studenci z tą różnicą, że studenci w większości deklarują swoją wiedzę środowiskową jako dobrą, a nauczyciele jako bardzo dobrą. Średnia wartość samooceny wiedzy w zakresie ochrony środowiska wydaje się być zadowalająca, gdyż tylko 11,25% badanych uważa swoją wiedzę o środowisku za niewystarczającą (tab. 1). Czy jednak to dobre samopoczucie jest uzasadnione i jest wykorzystane w praktyce? Wymaga to dalszych badań.

Tabela 1. Deklarowany poziom wiedzy w zakresie ochrony środowiska – samoocena poszczególnych grup członków społeczności lokalnej Płocka
Table 1. The level of knowledge in area of environmental protection, declarations – self esteem of local society members of Plock

Ocena <i>Assessment</i>	Nauczyciele % <i>Teachers</i>	Uczniowie % <i>Pupils</i>	Studenci % <i>Students</i>	Dorośli mieszkańcy % <i>Adult inhabitants</i>	Wartość średnia % <i>Average value</i>
Bardzo dobra	48	19	10	18	27,75
Dobra	26	34	66	47	43,25
Dostateczna	16	21	23	27	21,75
Niewystarczająca	10	26	1	8	11,25

Nauczyciele zapytani o instytucje, które powinny zajmować się edukacją ekologiczną i zdrowotną najczęściej wymieniali wszystkie instytucje, które mają taką możliwość, tak odpowiedziało 39% respondentów, na drugim miejscu wymieniono szkołę (26% badanych), a na trzecim wyspecjalizowane instytucje – 22% badanych. Za najbardziej skuteczne formy edukacji ekologicznej 42% nauczycieli z Płocka uważa „akcje” na rzecz ochrony środowiska, z których najczęściej wymieniano „Sprzątanie Świata” i Dzień Ziemi. Za najbardziej skuteczne formy edukacji zdrowotnej uznano przesiewowe badania profilaktyczne, o których mieszkańcy są powiadamiani listownie. Jako najczęściej wykorzystywane źródło informacji o środowisku i zdrowiu nauczyciele wskazali Internet. Takiej odpowiedzi badający spodziewali się, ale raczej od uczniów.

Tabela 2. Aktywność społeczna w zakresie ochrony środowiska – udział w projektach na rzecz środowiska

Table 2. Social activity at environmental protection – participation in projects focused on natural environment

Grupa społeczna <i>Social group</i>	Tak <i>Yes %</i>	Przykład <i>Example</i>	Nie <i>No %</i>	Dlaczego? <i>Why?</i>
Nauczyciele	76	Bez komentarza	24	Bez komentarza
Uczniowie	52	Sprzątanie Świata Recykling	48	Brak zajęć o tej tematyce
Studenci	46	Dzień Ziemi Ochrona gatunków zagrożonych Oszczędność energii	54	Brak komentarza
Mieszkańcy	43	Sprzątanie Świata Dzień Ziemi	57	Brak organizacji projektów Brak czasu Brak zainteresowania

Tabela 3. Instytucje, które zdaniem respondentów powinny zajmować się edukacją ekologiczną społeczności lokalnej

Table 3. Institutions supposed to provide ecological education for local societies, in opinion of respondents

Instytucje <i>Institutions</i>	Dorośli mieszkańcy <i>Adult inhabitants %</i>	Nauczyciele <i>Teachers %</i>	Studenci <i>Students %</i>	Uczniowie <i>Pupils %</i>	Wartość średnia <i>Average value</i>
Spółdzielnia mieszkaniowa	7	4	3	7	5,25
Szkoła	19	0	18	10	11,75
Szkoła i urząd gminy	16	7	37	9	17,25
Wyspecjalizowane ośrodki (np. edukacji ekologicznej)	21	22	37	3	20,75
Uniwersytety otwarte	0	0	0	0	0

Lokalne media	10	1	7	3	5,25
Wszystkie wymienione instytucje	27	44	44	5	30%
Inne	Nie wymieniono				

Przeprowadzony sondaż diagnostyczny na reprezentatywnej próbie lokalnej społeczności miasta Płocka wskazuje, że poziom świadomości ekologicznej nauczycieli nie różni się od średniego poziomu pozostałych mieszkańców.

Z literatury dotyczącej edukacji ekologicznej można wysnuć wniosek, że społeczeństwo Płocka jest jednym z bardziej aktywnych w zakresie ochrony środowiska i zdrowia w Polsce. Jest to zapewne związane z historią zanieczyszczenia środowiska w ubiegłym stuleciu przez koncern naftowy – przedsiębiorstwo zajmujące się przetwarzaniem ropy naftowej oraz dystrybucją produktów ropopochodnych, m.in. paliw. Obecnie Petrochemia Płock przoduje w działaniach na rzecz ekologii na terenie miasta i ma pierwsze miejsce w rankingu firm w Polsce. Jej roczne przychody, razem z „Biedronką”, sięgają grubo ponad 100 mld zł. Stąd spore sumy przeznaczają na edukację i ochronę lokalnego środowiska. W Płocku funkcjonuje Centrum Edukacji Ekologicznej i wiele instytucji propagujących edukację środowiskową i zdrowotną społeczeństwa. Z aktualnych badań wynika, że najbardziej aktywni w działaniach na rzecz środowiska i zdrowia człowieka są uczniowie szkół, a najmniej dorośli mieszkańcy społeczności lokalnej. Oczekiwania nauczycieli wyrażone w sondażu dotyczą przede wszystkim większego zaangażowania w edukację ekologiczną wyspecjalizowanych ośrodków, urzędu gminy i innych instytucji z pominięciem szkoły. Budzi to zdziwienie i wydaje się być spowodowane niezrozumieniem pytania bądź negatywną oceną nowej podstawy programowej kształcenia ogólnego, w której zlikwidowano ścieżki międzyprzedmiotowe: edukację ekologiczną i edukację zdrowotną, włączając ich treści głównie do programu przedmiotów przyrodniczych i wychowania fizycznego. Istotnym wskaźnikiem realnych możliwości wprowadzania zrównoważonego rozwoju jest badanie postaw ludzkich i czynników, które je warunkują. W badaniach naukowych potwierdzono, że zachowania proekologiczne są zależne od cech, takich jak: wykształcenie, status zawodowy, orientacja polityczna oraz wielkość miejscowości zamieszkania (Rydzewski, 2010). Krajami o najwyższych wskaźnikach zarówno deklaracji, jak i faktycznych zachowań proekologicznych są: Szwajcaria, Korea Płd, Tajwan, Dania i Niemcy.

W Niemczech program edukacji ekologicznej i zdrowotnej w szkołach jest realizowany podobnie jak obecnie w Polsce (Marchwacka, 2013). Natomiast w tamtejszym szkolnictwie wyższym istnieje duża korelacja edukacji ekologicznej z naukami ekonomicznymi, co jest rezultatem między innymi długotrwałego procesu rozwoju świadomości ekologicznej społeczeństwa niemieckiego.

KONKLUZJA

W Polsce ponad 90% nauczycieli legitymuje się wyższym wykształceniem, wielu z nich zdobywa nowe kwalifikacje i specjalności oraz stopnie awansu zawodowego. Dobór nauczycieli do zawodu oraz odpowiedni stopień ich przygotowania zawodowego powinny być strategicznym kierunkiem działań dla państwa i społeczeństwa w polityce edukacyjnej. Raport Instytutu na Rzecz Ekorozwoju z 2009 roku, jak również badania nauczycieli przeprowadzone przez autorkę w 2012 roku wskazują na niezbyt wysoki poziom świadomości ekologicznej i zdrowotnej społeczeństwa, w tym nauczycieli (Tuszyńska, 2013). To z kolei negatywnie przekłada się na kształtowanie systemu wartości i postaw przyjaznych środowisku i zdrowiu uczniów. Wiedza zdobywana w najmłodszym wieku staje się fundamentem dla kształtowania postaw obywatelskich. Nowa podstawa programowa nakłada na nauczyciela obowiązek prowadzenia edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju w ramach wszystkich przedmiotów, na każdym etapie kształcenia.

LITERATURA

- Banach C., 2004: Strategia rozwoju edukacji w Polsce – powinności nauk pedagogicznych i polityki edukacyjnej (w:) Przetrawanie i rozwój – niezbywalne powinności wychowania, Wrocław, s. 7-23.
- Bobryk J., 2004: Świadomość człowieka w epoce mediów elektronicznych, Polskie Towarzystwo Semiotyczne, Warszawa, s. 10.
- Bołtomiuk A., 2005: Świadomość ekologiczna Polaków – zrównoważony rozwój, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN – raport z badań 2009 Burger T., Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego, IGPiM, Warszawa.
- Cichy D., 1984: Przygotowanie młodzieży do ochrony i kształtowania środowiska, LOP, Warszawa, s. 36.
- Cichy D., 1993: Bezpieczeństwo ekologiczne w świadomości młodzieży, Almapress Katowice, s. 4.
- Cichy D., 2003: Szkoła wobec wyzwań edukacji biologicznej i środowiskowej w XXI wieku, IBE, Warszawa, s. 7.
- Cichy D., 2005: Uwarunkowania edukacji dla zrównoważonego rozwoju, w: D. Cichy, (red), Edukacja środowiskowa wzmocnieniem zrównoważonego rozwoju, IBE, Warszawa, s. 24.
- Domka L., 1998: Kryzys środowiska a edukacja dla ekorozwoju, Poznań 1998, s. 87.
- Domka L., 2001: Dialog z przyrodą w edukacji dla ekorozwoju, PWN, Warszawa - Poznań, s. 7.
- Jagodzińska M., 2007: Czynniki determinujące jakość kształcenia dla zrównoważonego rozwoju, [w:] Rozwój zrównoważony jako wartość gospodarcza, Wyd. UKSW, Olecko-Kowno.

- Marchwacka M. A., 2013: (Hrsg.) Gesundheitsförderung im Setting Schule, SpringerV, VIII, 360 S. 29 Abb. (Preis inkl. MwSt.) Preis für Polen, ISBN 978-3-658-00527-6.
- Mądrzycki T., 1970: Psychologiczne prawidłowości kształcenia podstawowego, PZWS, Warszawa.
- Matczak P., 2000: Problemy ekologiczne jako problemy społeczne, Poznań, w: A. Papuziński., Świadomość ekologiczna w świetle teorii i praktyki, w: Problemy Ekorozwoju (Problems of sustainable development), 2006, vol. 1, no 1, s. 35.
- Ott Konrad/Döring Ralf., 2008: Theorie und Praxis starker Nachhaltigkeit, Marburg, Metropolis-Verlag, Auflage 2
- Rydzewski P., 2010: Metodologia i problematyka programu badawczego ISSP Environment z perspektywy idei zrównoważonego rozwoju, in: Problemy Ekorozwoju / Problems of Sustainable Development, vol. 5 no. 2, p. 51 – 60.
- Stawiński W., 2011: Współczesne wyzwania cywilizacyjne z edukacja przyrodnicza, w: K. Potyrała A., Walosik (red): Edukacja przyrodnicza wobec wyzwań współczesności, Krzeszowice, s. 32.
- Tuszyńska L., 2013: Environmental protection in the awareness of residents of local communities in Poland (w) Journal of Ecology and Health, Nr 1, s. 3-10.
- Tuszyńska L., 2008: Przygotowanie warszawskich nauczycieli do prowadzenia edukacji środowiskowej, (w) K. Żegnałek (red) Kompetencje współczesnego nauczyciela, WSP-TWP, Warszawa, s.175-180
- Tuszyńska L., 2008: Diagnoza stanu edukacji środowiskowej społeczności lokalnych w wybranych regionach Polski, Wydawnictwa UW, Warszawa.

Dokumenty

- Raport INE „Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego – w zakresie zagadnień zrównoważonego rozwoju w 2009 ”
- Strategia edukacji dla zrównoważonego rozwoju, przyjęta na spotkaniu przedstawicieli wysokiego szczebla Ministerstw ds. Środowiska oraz Edukacji, Wilno 17–18 marca 2005 r. Wyd. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2008

Netografia

- www.petrochemiaplock.pl data pobrania 16 maja 2013
- Ott, Konrad/Voget, Lieske (2007): Ethische Dimensionen einer Bildung für nachhaltige Entwicklung. Online-Dokument; URL: www.bne-portal.de/coremedia/generator/pm/de/Ausgabe__001/Downloads/01__Beitr_C3_A4ge/Ott__Voget.pdf data pobrania 7 maja 2013